

ВСТУП

Археологічні пам'ятки епохи середньовіччя в Україні відображають три важливі етапи становлення українського етносу та української держави: племінну добу, період Київської та Галицько-Волинської держави та козаччину. Саме на зорі раннього середньовіччя на історичній карті Європи вперше під своїм іменем з'являються слов'яни. Вистоявши у боротьбі з тюркськими племенами, які від початку Великого переселення народів активно рухалися причорноморським степовим коридором з Азії у Європу, слов'яни змогли розвинути власну державність. Скупі писемні згадки сучасників про слов'ян істотно доповнюють дані археології, які завдяки своїй об'єктивності та інформативності розкривають потаємні сторони їхнього життя. Короткі повідомлення руських літописів доповнюють детальним змістом результати розкопок княжих міст, боярських замків та прикордонних фортець. На тлі впертого мовчання писемних джерел стосовно обставин втрати українцями державності наприкінці XIV ст. саме археологічні знахідки демонструють яскраву картину тогочасного розквіту економіки та культури у галицько-волинських містах на тлі руйнації державних інституцій. Розкопки козацьких Січей та полів битв козацької революції допомагають об'єктивно з'ясувати причини поразок. Саме археологічні джерела, які постійно поповнюються внаслідок постійної роботи археологічних експедицій, дають змогу уточнити та прояснити дані писемних джерел, які містять доволі скупу інформацію про події у Україні фактично аж до завершення середньовічної епохи.

Уперше монографічно підсумував археологію України відомий український археолог Ярослав Пастернак. Його дослідження з'явилося під час еміграції вченого у Торонто (Канада) у 1961 р. У ці самі 1960-ті роки І. Г. Шовкопляс видав невеликий популярний посібник з основ археології. Згодом колектив Інституту археології НАН України у Києві підготував три багатотомні огляди археології України, у яких детально розкривали усі важливі історичні етапи та археологічні пам'ятки від найдавніших часів до XIII ст.

Із відновленням незалежності України у 1991 р. у вищій школі викладання загального курсу археології СРСР заміняють на викладання археології України. З того часу з'явилося кілька академічних узагальнень та популярних підручників із предмета, написаних переважно київськими ученими. Проте за останні десятиліття нагромаджено та опубліковано великий фактичний матеріал за різними археологічними періодами та пам'ятками, що викликало потребу у підготовці посібників вужчої тематики. Особливо значні роботи проведено на пам'ятках доби середньовіччя.

Так, зокрема, з'явилися нові знання про середньовічні археологічні пам'ятки Галицько-Волинської держави та Золотої Орди. Зміст цих наукових досліджень досі годі було шукати у наявних навчальних посібниках. У зв'язку з цим виникла потреба адаптувати відомості про найновіші дослідження, зокрема, галицько-волинських міст Галича, Холма, Володимира, Лучеська, Пересопниці та інших для потреб викладання у навчальних закладах, насамперед, Західного регіону України.

Матеріал навчального посібника розміщено у дев'яти розділах, відповідно до встановлених хронологічних епох. Оскільки у часи розвиненого середньовіччя на території сучасної України поетапно існували дві держави – Київська (IX–XII ст.) із серцевиною у Середньому Подніпров'ї (т. зв. Руська земля) та Галицько-Волинська (XIII–XIV ст.) із серцевиною у Східному Прикарпатті та Волині, – окремо розкриваємо археологічні пам'ятки княжої доби у Середньому Подніпров'ї та на західноукраїнських землях. Окрім того, окремими розділами подані пам'ятки степових та причорноморських територій, заселених за доби середньовіччя переважно неукраїнським населенням. У розділах розкрито історичну топографію середньовічних міст, основні типи будівель, господарство, побут та матеріальна культура за окремими періодами та археологічними культурами.

У пропонованому посібнику автор намагався зібрати, узагальнити та проаналізувати науковий, творчий доробок дослідників культурної спадщини України на етнічних землях, які на цей момент перебували у складі сусідніх держав.

Хоча курс “Археології України” лише порівняно недавно розпочали викладати на двох спеціальностях Національного університету “Львівська політехніка” – “Музезнавство та пам'яткознавство” та “Реставрація творів мистецтва”, проте вчені університету завжди активно розвивали археологічну науку від самих початків існування закладу. Так, у 1870-ті рр. розпочинала польові дослідження храмів княжого Галича експедиція за участю першого ректора “Львівської політехніки” професора Ю. Захарієвича. Активну участь у археологічному дослідженні середньовічних міст України (Галич, Львів, Лучеськ, Володимир, Белз, Пересопниця, Білгород-Дністровський, Холм та інші), а також численних замків Галичини, Волині та Поділля в останні десятиліття беруть викладачі університету професор М. Бевз, доценти Ю. Лукомський, В. Петрик та багато інших. Отже, Національний університет “Львівська політехніка” належить до найстаріших та провідних науково-дослідницьких центрів у галузі археології України.

Автор сподівається, що посібник сприятиме не лише підготовці кваліфікованих викладачів історії, музейників та пам'ятко-охоронців, але й буде

дуже корисним у просвітницькій діяльності з питань охорони культурної спадщини.

Навчальний посібник розрахований насамперед на студентів, які вивчають нормативний курс “Археологія України”, а також тих, хто вивчає археологію чи просто цікавиться давнім минулим України.

Автор вдячний за поради під час написання навчального посібника і підготовки до друку канд. іст. наук, доц. В. В. Колоді (Харків), д-ру іст. наук, ст. наук. пр. В. М. Войнаровському (Львів), проф., д-ру іст. наук Г. І. Шаповалову (Запоріжжя) та О. Г. Юрченку (Санкт-Петербург). У посібнику використано ілюстративний матеріал з наукової періодики та особистих досліджень автора.